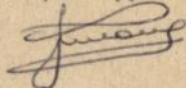

ХАРЬКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Філоненко Олександр Семенович

Наука як предмет культурології

09.00.04. – Філософська антропологія і філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

00760556 (Т)

Лб. 35. 460

Робота виконана в Харківському державному університеті.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Школа Володимир Васильович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Бистрицький Євген Костянтинівич

доктор філософських наук, професор
Д'яченко Микола Васильович

Провідна організація: Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого.

Захист відбудеться "29" грудня 1996 року о 15¹⁵ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.02.02.19 при Харківському державному університеті за адресою:

310077, Харків, майд. Свободи, 4, ауд. М-83

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці ХДУ за адресою: 310077, Харків, майд. Свободи, 4.

Автореферат розіслано "27" вересня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Морозко Л.Ф.

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Культурологія, що виходить з ідей познання та культурно-історичної різноманітності, має справу не з культурою взагалі, а з різноманітністю конкретних культур досліджує сутність, динаміку розвитку та різноманітність окремих культурних форм (міф, релігія, мистецтво, право і т.д.) не в абстрактному просторі мислення, а в ментальних просторах конкретних культур. В такій перспективі становище науки як предмета культурології до останнього часу залишалось суперечливим. Традиційне мислення, визнаючи плюралістичність культурних форм, ледве допускало її стосовно науки, єдність та об'єктивність якої видавалась позакультурною. Звідси, культурологічна непроблематичність і виділеність науки, відбита традиційною філософською темою "наука і культура".

Особливістю сучасного філософствування є усвідомлення того, що така виділеність науки не є очевидною сутнісною констатацією, а являє собою наслідок певної філософської позиції – "стандартної концепції" науки, яка є найбільш глибокою перешкодою для культурологічного дослідження науки. Критика та подолання цієї концепції в сучасній філософії науки зумовили інтерес до концепцій та ситуаційних досліджень, пов'язаних з експлікацією соціокультурних аспектів науки. Тема "наука і культура" поступається темі "наука в культурі", в осередді філософії науки опиняється проблема соціокультурної обумовленості наукового знання.

Ця проблема всередині філософії науки знаходить або інтерналістські, або екстеналістські інтерпретації, які виявляються рівною мірою обмеженими. Причому ця обмеженість не пов'язана з слабкістю конкретних теоретичних підходів, а вказує на трансцендентність самої проблеми для імманентної мови філософії науки, в якій дискурс неминуче розгортається в опозиційній напруженості "внутрішнього-зовнішнього" або "первинного-вторинного".

Актуалізація проблеми соціокультурної обумовленості науки вимагає більш глибокого філософського контексту, в якому можливий розгляд науки як маніфестації культурної цілісності. В цій перспективі поруч з логікою науки та методологією науки виникає необхідність в культурології науки, здатній експлікувати культуру як ціле та досліджувати включеність науки в культуру.

ЛІТЕРАТУРА: Стефаніка
АН України

Серед сучасних ліній філософствування, здатних експлікувати культурну цілісність, вирізняються герменевтична та семіотична традиції, які пройшли шлях від опозиційних щодо методології природознавства методологій гуманітарних наук до універсальної філософії культури, але зупинились перед включенням в цей горизонт наукового досвіду. Тому і в цьому контексті актуалізується проблема розробки такої герменевтично орієнтованої культурології, яка, будучи теорією середнього рівня між семіотикою та онтологією розуміння, близької до проекту М. Хайдеггера, здатна використовувати розвинуту в них теоретичну мову для формування культурології науки.

Третім філософським контекстом, що актуалізує дослідження науки в культурологічному горизонті, є теоретичний простір власне культурологічних концепцій, розвинутих для ментальних полів конкретних культур і демонструючих методологічну різноманітність підходів до проблеми експлікації цих полів в конкретних культурних формах.

Саме в просторі, утвореному на перекрещенні вказаних ліній філософствування: філософії науки, герменевтико-семіотичної традиції та культурології, — стає актуальним завдання з'ясування передумов, а також висунення, методологічне осмислення та розвиток культурологічної програми дослідження європейської науки як конкретної культурної форми в цілісній європейській культурній традиції.

Рівень розробленості проблеми. Культурологія науки, будучи рецепцією науки як культурної форми крізь призму певної культурологічної парадигми, що задає мову експлікації культурної цілісності, становить різноманітність зразків науки, зумовлених різноманітністю таких парадигм — "ліній" в культурологічному просторі. Саме існування такого простору, здатного вмістити в себе науковий досвід, є дискусійним, оскільки в філософії науки обговорення статусу стандартної концепції науки зберігає свою напруженість, що слугує розвитку того теоретичного горизонту, в якому можлива постановка проблеми соціокультурної обумовленості науки. У цьому зв'язку особливий інтерес становлять роботи, які досліджують логіко-методологічний (Н.Хейсон, К.Поппер, історична школа: Т.Кун, С.Тулмін, І.Лакатос, П.Фейєрабенд), історичний (А.Койре), соціологічний (М.Малкей, Б.Барно, соціально-конструктивістська епістемологія штанберзької групи: В. ван дер Лейль, Г.Веме, В.Крон) аспекти проблеми існування такого дослідницького простору. Необхідною пере-

думовою культурологічного аналізу науки є "ситуаційні дослідження", присвячені вивченню не загальних закономірностей наукового пізнання, а конкретних сюжетів з наукової практики окремої наукової групи або з приводу проблемної ситуації в соціокультурному контексті (Дж. Холтон, І. Мітрофф, Е. Френкель). Нарешті, для культурології науки першорядну важливість має традиція дослідження проблеми соціокультурної обумовленості наукового знання в теоретичному просторі філософської науки (інтернаціоналістські та екстремалістські дослідження, а також роботи Л. М. Косаревої, П. П. і В. П. Гайденко, Є. А. Мамчур), результати якої повинні бути переінтерпретовані в культурологічній перспективі.

Рівень дослідження науки в герменевтико-семіотичній традиції, що є необхідною передумовою для розгортання герменевтично орієнтованої культурології, залишається невисоким, хоча необхідно відзначити виявлення принципової відкритості герменевтичного проекту Х.-Г. Гадамера для включення наукового досвіду, і ключову для культурологічних експлікацій критику тотальності цього проекту стосовно наукового досвіду, розвинуту Ю. Хабермасом. Зближення герменевтичного проекту П. Рікера і коннотативної семіотики Р. Барта, здатне зняти цю критику, відкриває теоретичний горизонт для включення науки в культурологічну проблематику.

Серед власне культурологічних концепцій слід виділити ті, які включали науку в контекст досліджень культурно-історичних типів або епох (О. Шпенглер, Л. П. Карсавін, школа "Анналів"), або соціодинаміки культури (П. Сорокін). Проте, ступінь розробки культурологічної рецепції науки в них не може бути визнана задовільним, оскільки сучасний філософський горизонт вимагає включення в цю тему проблематики філософії науки, розвинутої в останні десятиріччя, і методологічного осмислення можливості та меж культурології науки, що передбачає герменевтико-семіотичну рефлексію з приводу статусу герменевтично орієнтованої культурології.

Таким чином, рівень розробленості проблеми такий, що створені необхідні передумови для розробки тотальної культурологічної програми дослідження науки, здатної запропонувати таку типологію європейської культури її синхронічній та діахронічній цілісності, в рамках якої можлива демонстрація включеності європейської науки в цю цілісність

і експлуатація загальнокультурних ментальних структур та семіотичних механізмів в науковій практиці.

Мета і задачі дослідження. Метою даного дослідження є розвиток культурологічної рецепції європейської науки на основі побудови семіотичної моделі європейської культури, який передбачає прояснення її теоретичних і методологічних передумов та включає як синхронічний, так і діахронічний аспекти науки в культурі. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд конкретних взаємопов'язаних задач:

— опис теоретичного простору, в якому можлива культурологія науки, і критичний аналіз ліній філософствування, що складають цей простір (філософія науки, герменевтика, семіотика, культурологія) та є значущими для культурологічної рецепції науки;

— дослідження конкретних типів ментальностей, що змінюють один одного в європейській культурі, яке включає в себе експлікацію основних ціннісних орієнтацій, що задають високу культуру як текстуальну тканину культурної цілісності;

— аналіз семіотичної структури текстуальної тканини відповіданих цим типам ментальностей культурно-історичних епох. З'ясування на його основі текстологічних структурних інваріантів, які задають типологію культури, засновану на типології ментальностей;

— розвиток семіотичної моделі європейської культури, що передбачає експлікацію семіотичних механізмів, типологічно пов'язаних з виділеними структурними інваріантами;

— синхронічне дослідження експлікованих структурних інваріантів та семіотичних механізмів в наукових текстах відповідних культурно-історичних епох, яке повинно виявити включеність науки в загальнокультурний контекст;

— розгляд динаміки науки через діахронічний аналіз культури, який передбачає експлікацію тих глибоких зрушень в науковому пізнанні, що пов'язані не з внутрішньонауковими проблемами, а з трансформаціями культурної цілісності.

Методологічна основа дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження складають сучасні концепції, які виявляють соціальну природу наукового пізнання та реконструюють його історичну динаміку. Серед робіт, що представляють ці концепції, слід виділити роботи з методології, соціології та історіографії науки (Т. Кун, П. Фейє-

рабенд, Дж. Холтон, М. Малкей, А. Кофре, І. Міторфф, Є.К. Бистрицький, Л.М. Косарева, П.П. і В.П. Гайдено, В.В. Школа, В.С. Стьопін, Є.А. Мамчур, В.Л. Рабинович), з теорії та історії культури (О. Шпенглер, П. Сорокін, Ж.-Л. Гофф, М. Блок, М.М. Бахтін, П.А. Флоренський, К.А. Свасіян, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Е. Панофський, Н.С. Атономова, Л.В. Карасьов), з теоретичних проблем герменевтики та семіотики (М. Хайдеггер, Х.-Г. Гадамер, П. Рікер, Ю. Хабермас, Ч. Пірс, М. Морріс, Р. Барт, Ф. де Соссюр, Ю.М. Лотман, У.Еко). Важливим матеріалом є також роботи вчених, представлені або класичними текстами певних культурно-історичних епох, що слугують основою для культурологічних експлікацій (Д. Бонавентура, І. Ньютон), або методологічні роботи, що освічують внутрішньонаукову рефлексію з приводу соціокультурного статусу науки (Н. Бор, Р. Фейнман, В. Паулі, І. Пригожин, Я.Б. Зельдович, М. Бори, Г. Вейль). Окрім того, в основу дослідження покладено роботи, присвячені аналізу інших культурних форм і необхідні для експлікації загальнокультурних структур та механізмів. Серед них – мистецтвознавчі (Е. Панофський), літературознавчі (С.С. Хоружий), соціально-економічні (Ф.Хайек), богословські (В.Н. Лосський), релігієзнавчі (А. Кураєв) дослідження.

Методом дослідження є герменевтико-семіотичний аналіз, взятий в культурологічному аспекті, на основі якого розвинута семіотична модель європейської культури, що слугує для культурологічної рецепції наукового досвіду. Предметом обрано соціокультурну обумовленість європейської науки, яка розглядається в синхронічному та діахронічному аспектах в теоретичному просторі культурології науки. В якості об'єкта дослідження виступає наука в європейській культурі як одна з форм, в яких проявляється її цілісність.

Наукова новизна роботи. В ході дослідження отримані наступні результати, що виносяться на захист:

— запропоновано культурологічну модель, яка дозволяє досліджувати соціокультурні феномени в науковій практиці. Модель подає розвиток європейської культури як послідовну зміну її типів: антиномічного, опозиційного та мозаїчного;

— показано, що антиномічність в науці не є недоліком, який виключає саме існування науки. Середньовічна наука як частина антиномічної культури за своєю суттю антиномічна. І намагання виключити антиномічність

вважається руйнуючим наукову практику. За своїм гносеологічним статусом цей тип науки є переважно перцептивним;

— зміна перцептивної пізнавальної орієнтації на операціональну в опозиційній культурі задає трансформацію і наукової практики. В ній антиномічність стає недоліком, що спричиняє руйнування антиномічних структур знання та заміну їх опозиційними структурами. Показано, що антиномічність в опозиційній культурі має прихований характер;

— показано, що мозаїчна культура народжена досвідом завершеності європейської культури, який несе усвідомлення різноманітності культурно-історичних практик. У відповідь на "ситуацію завершеності" формується дві стратегії: *центрування* як подолання різноманітності (модерн) і *розсіювання*, тобто утвердження різноманітності як принципу (постмодерн). При цьому спостерігається своєрідне повернення: якщо практика модерну близька до опозиційної культури, то практика постмодерну зближується з культурою антиномічною;

— показано, що сучасна наукова практика доприймається як модерністської, так і постмодерністської стратегії. Принципи відповідності за суттю своєю модерністський, поєднується з принципами доповнюваності та проліферації, що виражають постмодерністську стратегію.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Розробка проблем, поставлених в дисертації, покликана сприяти розвитку культурології науки і може послужити передумовою для подальшого розгортання семіотичної стратегії в просторі герменевтично орієнтованої культурології. Значущим видається дане дослідження для вирішення задач гуманізації та гуманітаризації науки і освіти.

Результати дослідження можуть бути використані як в науковій, так і в викладацькій діяльності, бути включеними до курсів та спецкурсів з філософії, філософії науки і теорії культури. Вони використовувались автором під час читання курсу "Українська і зарубіжна культура" для студентів фізико-технічного, радіофізичного, фізичного і механіко-математичного факультетів ХДУ. Результати дисертаційного дослідження було покладено в основу розробки тематичних каталогів "Наука і містицизм" та "Витоки духовності", проведеної в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка.

Апробація роботи. Основні результати дисертації знайшли відображення в трьох наукових статтях, а також були викладені в доповідях

на міжнародних конференціях: "Литературное и философское наследие Вольтера и современность" (Харьков, 1994), "Толерантность как культурная универсалия" (Харьков, 1996); на симпозиумі "Знание. Культура. Власть" (Харьков, 1993) та на науково-практичному семінарі "Інформаційний простір сучасної філософської освіти" (Харків, 1993). Ці виступи опубліковано повністю або у вигляді тез. Матеріали дисертації обговорювались на наукових семінарах кафедри теорії культури і філософії науки ХДУ.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, двох глав, висновку та приміток, які включають список літератури.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, розглядається ступінь її розробленості, визначаються мета і завдання дослідження та його теоретико-методологічна основа, подаються результати, що складають наукову новизну роботи, характеризується практична значущість цих результатів.

Перша глава роботи – "Філософія науки і культурологія: історико-критичний аналіз", – складається з трьох параграфів і присвячена пошуку теоретичного простору, в якому можлива культурологія науки, та формуванню культурологічної програми дослідження європейської науки.

В першому параграфі – "Філософія науки: подолання стандартної концепції", – аналізуються теоретичні передумови, які роблять можливим включення науки в культурологічний простір. Показується, що розвиток філософії науки від позитивізму та логічного неопозитивізму, в лоні яких сформувалась стандартна концепція, через аналітичну філософію і критичний раціоналізм до різних концепцій "історичної школи" та "соціально-конструктивістської епістемології" може бути подано як розгортання послідовної критики стандартної концепції та визначуваннх нею парадигм соціологічних, методологічних та історіографічних досліджень науки.

Демонструється, що в сучасній філософії науки визначальне місце займає проблема соціокультурної обумовленості, дослідження епістемологічного статусу якої показує, що її розгляд в межах філософії науки неминуче ставить дискурс в опозицію "внутрішній-зовнішній", пов'язану з причинною опозицією "первинний-вторинний". Це визначає і дві логічні

можливості розгляду проблеми засобами філософії науки – інтерналізм та екстерналізм. В роботі проаналізовано принципovu обмеженість цих підходів та показано, що це пов'язано з “трансцендентністю” самої проблеми до мови філософії науки, яка вказує на необхідність розробки таких філософських концепцій, які здатні експлікувати культуру як ціле і забезпечити аналіз включеності науки в культуру, зберігши головні культурологічні орієнтири – принцип культурно-історичної різноманітності та принцип позазнаходження. Показується, що проблема соціокультурної обумовленості визначає появу особливої дисципліни поряд з логікою, методологією та історіографією науки – культурологією науки, яка виникає завдяки тому, що сучасна філософія науки, звільнившись від обмежень, які задаються стандартною концепцією, виявилась відкритою для культурологічної рецепції, підготувавши можливість розгляду науки на всьому проблемному полі культурологічного аналізу.

Другий параграф – “Герменевтика і семіотика: від методології гуманітарних наук до філософії культури” – присвячується пошуку такого теоретичного простору, в якому можливий як опис культурної цілісності, так і науки в ній. В якості філософських концепцій, здатних вирішити цю задачу, аналізуються герменевтична і семіотична традиції, оскільки в цих підходах найбільш розвинута претензія опису цілісності та повноти людського досвіду, що отримав культурно-семіотичну акцентуацію. Показується, що філософська герменевтика, зародившись як методологічна опозиція методології природничих наук, пододала внутрішню обмеженість сферою гуманітарного знання через поворот до фундаментальної онтології людського буття (М. Хайдеггер). Внаслідок цього герменевтична традиція набула того універсального горизонту, який здатний вмістити в собі поряд з гуманітарними науками всі інші культурні форми та стати філософською основою для експлікації культурологічної проблематики. Герменевтика Х.-Г. Гадамера включила до себе досвід філософії, мистецтва, історії, релігії, міфа, проте ставлення науки до герменевтичного досвіду в цьому проекті залишається двозначним. Аналіз критики такого положення Ю. Хабермасом, який сумнівається в універсальності герменевтичної перспективи і пропонує класифікацію наукового знання на емпірико-аналітичні, історико-герменевтичні та критично зорієнтовані науки, показує, що подальший розвиток філософської герменевтики, здатний спричинити герменевтичну рецепцію наукового досвіду, пов'язаний з

диференціацією теоретичної мови, яка повинна описати не лише онтологічну перспективу, але й конкретні інтерпретаційні практики, специфіку їх взаємодії в єдиній культурній традиції. Проблема зв'язку розуміння як онтологічного атрибута тут-буття та розуміння як конкретної інтерпретаційної практики, що складає осереддя герменевтично орієнтованої культурології, набула розробку в герменевтичному проєкті П. Рікера, аналіз якого показує, що включення природознавства в герменевтичне поле і розвиток культурології науки вимагають звернення до семіотичної традиції.

Демонструється нетривіальний паралелізм в розвитку герменевтики та семіотики від методологічної проблематики конкретно-наукових дисциплін до універсалістської перспективи, якою в семіотиці стає загальна теорія знакових систем, що прагне описати підвалини і специфіку функціонування конкретних інтерпретаційних практик. Аналіз універсалізації двох основних семіотичних підходів (пірсівського та соссюрівського), що зустрічаються в проєкті коннотативної семіотики Р. Барта, виявив загальні контури семіотичного простору, який включає дослідження знаку в трьох осях – символічній, парадигматичній, синтагматичній, і знакової системи в трьох площинах – синтаксичній, семантичній та прагматичній. Семіотичний пантекстуалізм, що подає культурну цілісність як єдиний текст, здатний скласти основу герменевтично орієнтованої культурології науки, яка являє собою теорію середнього рівня між семіотикою та герменевтичною онтологією розуміння. Герменевтична онтологічна перспектива включає культуру як єдину семіотичну систему в більш фундаментальний інтерпретаційний контекст, трансцендентний для культурології, в якості якого виступає Світ як ціле. У цій перспективі культура може бути зрозуміла як вторинний, інтерпретуючий текст до Світу – метатексту, диференціація наукової області якого заснована на розподілі синтаксичної, семантичної та прагматичної сфер інтерпретації. Показується, що математичне природознавство може бути зрозумілим як дослідження синтаксису Світу, гуманітарні науки – його семантики, а з прагматикою пов'язані філософія та богослов'я. Так онтологія розуміння надає культурі та диференційованим усередині неї культурним формам метафізичну основу, пов'язуючи в одній перспективі семіотику, герменевтику і культурологію, в якій пропонується культурологічна програма дослідження європейської науки.

В третьому параграфі – “Культурологічна програма”, – розвивається культурологічна програма рецепції науки на перетині кількох ліній сучасного філософствування: філософії науки, семіотики, герменевтики та власне культурології. Для цього аналізуються концепції, які реалізують холистичну стратегію в культурології, тобто ті, що описують культури як конкретні цілісності та пропонують розробку особливого концептуального каркасу, що не зводиться до мов, які описують окремі культурні форми.

Показується, що формування культурології пов'язано з усвідомленням радикальної різноманітності культур і позитивності їх інакшості відносно європейської культури, що отримало розвиток в культурфілософії О. Шпенглера, відштовхуючись від якої формувались більш пізні культурологічні концепції. Проблема експлікації культурної цілісності та вираження її унікальності складає ядро шпенглеровської теорії. Аналізується досвід дослідження науки в культурах, виконаний в її рамках, який порівнюється з сучасними концепціями в філософії науки. Показується обмеженість шпенглерівської культурології, пов'язана з нечутливістю до проблематики самоописів культури і культурно-обумовлених коннотативних полів, що визначають цілісність культури в синхронічному аспекті. Проте, подальший розвиток культурології визначався дослідженнями, що реконструюють коннотативні поля культури, які задають самоописи та складають ментальність тієї чи іншої культурної епохи. Показується, що розвиток культурології через експлікації ментальностей від Й. Хейлінгі та Л.П. Карсавіна через історіографію М. Блока і Л. Февра до пізніх представників школи “Анналів” (Ж. Ле Гофф) дозволило вирішити проблему соціокультурного синтезу та описати культурну цілісність. Проте виявляється обмеженість культурології ментальностей, пов'язана з перевагою синхронії, структурного і функціонального аналізу перед діахронією та динамічним аналізом. Досліджується доповняльний підхід, в якості якого виступає культурологія шіннісних орієнтацій, подана концепціями Ж. Ле Гоффа, П. Сорокіна, Й. Хейлінгі. Методологічним ядром культурології є проблема сполучення синхронічного та діахронічного підходів, яка аналізується в семіотичній перспективі, що дозволяє зрозуміти що доповняльність семіотики мови і семіотики знаку. Такий синтез діахронії та синхронії намічено в динамічній моделі семіотичних систем Ю.М. Лотмана через структурування коннотативного поля

культури на ядерну та периферійну області. Показується, що мова, яка експлікує культурну цілісність, не може збігатись з самоопісуючими метамовами. Опис культурно-обумовлених коннотативних ментальних полів та їх динаміки, доступний цій мові, задає специфічний дослідницький простір герменевтично орієнтованої культурології, яка спрямована на онтологічну рецепцію різноманітності культурного досвіду. В цьому теоретичному просторі розгортається культурологічна програма дослідження європейської науки як конкретної культурної форми в цілісній культурній традиції, що полягає в розгортанні наступних проблемних вузлів:

1) побудова семіотичної моделі європейської культури на основі типологізації ментальностей в ній, що дозволяє виділити відповідні структурні інваріанти та пов'язані з ними семіотичні механізми, які характеризують текстуальність культурних типів;

2) синхронічне дослідження експлікованих структурних інваріантів і семіотичних механізмів в наукових текстах відповідних культурно-історичних епох, що повинно виявити включеність науки в загальнокультурний контекст;

3) розгляд динаміки науки через діахронічний аналіз культури, що передбачає експлікацію тих глибинних зрушень в науковому пізнанні, які пов'язані не з внутрішньонауковими проблемами, а з трансформаціями культурної цілісності.

У другій главі роботи – “Культурологічна рецепція науки”, – розвивається семіотична модель європейської культури, в межах якої здійснюється культурологічна рецепція науки як в синхронічному, так і в діахронічному аспектах.

Перший параграф – “Семіотична модель європейської культури”, – складається з п'яти розділів.

В першому розділі – “Наука в семіотичній концепції: рецепція, метод, модель”, – показується, що методологічний простір культурології науки, принципово плюральний та поліпарадигматичний, являє собою різноманітність культурологічних рецепцій науки, серед яких вирізняється семіотична стратегія в просторі герменевтично орієнтованої культурології. Аналізуються методологічні та культурологічні передумови семіотичної моделі європейської культури, яка виходить з екстраполяції семіотичної парадигми на трансцендентні для культурології онтологічні основи культури. Європейська культура описується як коментар до Світу – ме-

татексту, що розгортається, семіотичне структурування якого передбачає виділення синтаксичної, семантичної і прагматичної сфер символотворчості та відповідних їм орієнтацій, які збігаються з технічним, практичним і емансипаційним інтересами (Ю. Хабермас). Домінування того або іншого інтересу задає панівну ціннісну орієнтацію певної культурної епохи, що центрує її коннотативне поле.

В другому розділі – “Структурні інваріанти та типологія культури”, – семіотична модель розвивається в діахронічному аспекті та показується, що розвиток європейської культури може бути типологізовано через послідовну зміну культурно-історичних епох, які визначаються через домінування емансипаційної, практичної та технічної орієнтації і, відповідно, прагматичної, семантичної та синтаксичної сфер смислотворчості. Проте, така типологізація неповна без встановлення відповідності виділених культурних типів до семіотичних особливостей текстуальної тканини, яка створюється цими епохами. Семіотичний підхід пов’язує типологізацію культури з виділенням відповідних структурних інваріантів текстуальності.

Європейська культура починається як культура теоцентрична, що поєднує в собі “ідеаціональну та ідеалістичну культури” (П. Сорокін), що відповідають культурним типам з домінуванням прагматичної та семантичної сфер символотворчості. Структурним інваріантом такої культури є антиномічність, тому вона визначається як *антиномічна культура*. “Сенситивна культура” (П. Сорокін), що відповідає культурному типу з домінуванням синтаксичної ціннісної орієнтації, висуває в якості пріоритетного початку операціональну пізнавальну інтенцію, для якої “Знання – сила”. Така трансформація ментального поля, спрямована до імперативів операціональності та раціональності, спричиняє те, що надлогічні антиномії витискуються раціональними системами. Текст неспроможний вже утримати думку (“мнение”) та сумнів (“со-мнение”) одночасно і розвиває одне з них в якості своєї основи, створюючи необхідність в опозиційному тексті. Антиномічні основи культури стають неявиими. Культура функціонує через вільне опанування опозиційних раціоналізацій. Опозиційність стає визначальним структурним інваріантом, тому культурологічний тип в семіотичній моделі, що приходить на зміну антиномічній культурі, визначається як *опозиційна культура*. Розгортання опозиційної культури завершує розвиток європейської культури як цілісного коментаря до Світу-

метатексту, ізоморфного йому маніфестуючого прагматичну, семантичну та синтаксичну сфери символотворчості. На зміну антиномічній та опозиційній культурам приходить культура, що визначає себе через усвідомлення “завершеності” європейської культури, її “смерті”, “заходу”, “кризи”, “кіncia”. В цій культурі завершеність спричиняє радикальну плюралізацію культурного простору, задаючи мозаїчність як визначальний структурний інваріант. Культура, яка приходить на зміну антиномічній та опозиційній, є культурою *мозаїчною*.

В третьому розділі – “Антиномічна культура”, – аналізуються особливості ментальності антиномічної культури та визначаючи її семіотичні механізми, пов’язані з антиномічністю як структурним інваріантом. Показується, що антиномічна культура визначається перцептивною пізнавальною інтенцією, яка задає дві стратегії символотворчості – апофатичну і катафатичну, пов’язані з ідеациональною та ідеалістичною культурами відповідально. Антиномічна культура розвивається від апофатичної до катафатичної практики, що утворює її діахронічну вісь. Синхронічною віссю є напруженість між антиномією та її раціоналізаціями, яких слід уникати в цій культурі як культурної невдачі.

В четвертому розділі – “Опозиційна культура”, – аналізуються культурологічні засади трансформації антиномічної культури в культуру опозиційну, пов’язані зі зміною пізнавального пріоритету з перцептивності на операціональність. Досліджується пов’язана з цими змінами переінтерпретація символу, що очистила його від багатозначності та антиномічності. Показується, що раціоналізація як розрив антиномії перестає бути культурною невдачею і стає визначальною культурною стратегією. Синхронічна вісь антиномічної культури “Антиномія – раціоналізація” поступається осі “раціоналізація – раціоналізація”, яка задає напруженість двох раціональних систем, що виникають на суперечних опозиційних полюсах антиномії. Опозиційна культура, свідомо виключаючи антиномічність з своєї текстуальності, утримує цілісність завдяки збереженню полярних шкіл, не зв’язуючи жодну з них зі структурами влади. Неявна антиномічність культурних основ визначає діахронічний механізм опозиційної культури, що визначає її маятниковоподібний розвиток від однієї школи до опонуючої їй школи, що змінюють одна одну в міру вичерпання творчих потенцій однією і переносу пізнавального інтересу на можливості іншої.

В п'ятому розділі – “Мозаїчна культура”, – аналізуються семіотичні механізми мозаїчної культури, які визначаються її мозаїчністю. Показується, що досвід “завершеності”, який несе усвідомлення радикальної різноманітності культурних світів, в якій європейська культура втратила виділене місце, а також фрагментація внутрішнього культурного простору виводить на перший план проблему культури як єдиного комунікативного простору. Мозаїчна культура постає як реакція-рефлексія на виклик “ситуації кінця”, причому, в ній виділяються дві доповняльні стратегії відповіді на цей виклик. Перша – *модерн*, – являє собою спробу впоратися з культурною різноманітністю через зусилля центрування та реалізацію Утопії. Друга стратегія – *постмодерн*, – є реакція, що виходить з визнання цінності культурного плюралізму, яка відмовляється від всякої мета-стратегії та розгортається в просторі Гетеротопії через зусилля розсіювання. Пропонується інтерпретація модерну і постмодерну як загальнокультурних доповняльних тенденцій, формуючих як синхронічну, так і діахронічну осі мозаїчної культури, що почалась в модерністській ситуації “туги за втраченою Цілісністю” та розгорнулася в постмодерністській ситуації іронічного звільнення від влади усталеної Мови для вільної культурної творчості. Показується, що коли структурні інваріанти модерністської текстуальності близьки до інваріантів опозиційної культури, то постмодерністська текстуальність зближується з текстуальністю антиномічної культури.

Другий параграф – “Наука в антиномічній і опозиційній культурі”, – присвячено культурологічній рецепції науки в рамках розгорнутої семіотичної моделі як в синхронічному аспекті, включаючи експлікацію в наукових текстах структурних інваріантів і семіотичних механізмів, характерних для антиномічної та опозиційної культур, так і в діахронічному аспекті, включаючи дослідження трансформацій науки, в основі яких лежить не внутрішньонаукова динаміка, а загальнокультурні процеси.

Наука в антиномічній культурі досліджується не в кумулятивістській перспективі подальшого розвитку, згідно з якою вона виявляє себе лише протонаукою, науки Нового Часу, але виходячи з горизонту середньовіччя, що вказує на ті області знання, які найбільш точно відповідають ментальності антиномічної культури. Аналізується структура середньовічної науки, в якій підкреслюється значення алхімічної традиції, що ігнорується в кумулятивістській перспективі. Показується, що європейська наука,

зароджуючись в ідеаціональній культурі, засвоювала античну спадщину через емансипаційну практику її критики, що звільняла науковий дискурс від античних теологічних включень за допомогою іншого, біблійного контексту. Апофатична стратегія антиномічної культури в науковій практиці означала не лише рецепцію, християнізацію і трансляцію античного наукового знання, але й звільнення наукового дискурсу від аристотеліанської парадигми, що постало необхідною умовою для формування науки опозиційної культури. Катафатична стратегія поміщає науку в ієрархічну єдність середньовічного символаріуму, який відповідає світу як ієрархічній єдності теофаній (фізика та метафізика світла Бонавентури).

Аналізується антична структура середньовічного наукового знання, виходячи з його перцептивної акцентуації, яка задає епістемологічну модель пізнання з активною Істиною-Откровенням і пасивним суб'єктом, що відкривається цій Істині. Показується, що наукова текстуальність формується в напруженості "антиномія - раціоналізація", і тому не лише маніфестує безумовну трансцендентну Істину, але й містить апофатичне заперечення протилежних раціоналізацій. Аналізується розвиток алхімічної традиції, виходячи з семіотичного механізму антиномічної культури.

Демонструється, що для адекватного опису трансформації середньовічної науки в науку Нового Часу недостатньо аналізу внутрішньонаукового розвитку, а необхідний культурологічний контекст, інтерпретуючий її як заміну антиномічної культури культурою опозиційною. Така заміна відбувається через зміну домінуючих інтенцій, які задають нову епістемологічну ситуацію з пріоритетом операціональності та технічного інтересу. Для вивчення цієї трансформації аналізується наукова практика XVII сторіччя. Показується, що якщо на початку XVII сторіччя наука конституювала себе в контексті антиномічної культури, то утвердження опозиційної культури до кінця XVII сторіччя спричинило те, що природознавство міцно зайняло область ядра в коннотативному ментальному полі та почало задавати переінтерпретацію інших сфер символотворчості, підпорядковуючи поступово всю культуру новим ціннісним орієнтаціям. Особливо досліджена в цьому контексті трансформація статусу математичного знання. Показано, що діахронія новочасної науки містить в собі поступове витіснення епістемологічних постанов антиномічної культури, декларування самодостатності та безосновності природничонаукової практики як ідеальної сфери символотворчості в опозиційній культурі. Демон-

струється опозиційність наукової текстуальності в опозиційній культурі та експлікуються антиномічні структури наукового знання, існуючі в ньому в неявному вигляді. Розглядається культурологічна проблема співвідношення між рефлексивним рівнем самоусвідомлення опозиційної культури, на якому здійснюється розрив антиномій через їх раціоналізацію, та визначаючим цю культуру антиномічним семіотичним механізмом, який задається співіснуванням опозиційних систем (A/B) і (B/A) на основі антиномічної опозиції (A:B).

В третьому параграфі – “Наука в мозаїчній культурі”, – досліджується сучасна наука в контексті мозаїчної культури. На мозаїчність як на структурний інваріант сучасної наукової практики вказують такі концепції як культурфілософія О. Шпенглера та концепція “фіналізації” науки, що аналізуються в роботі. Показується, що мозаїчність визначає фундаментальні характеристики не-класичної наукової практики, пов’язані з проблематизацією єдиного теоретичного простору і актуалізацією мовної та комунікативної проблематики. Усвідомлення науки як сфери символотворчості, що описує у специфічний спосіб реальність в загальнокультурному контексті, який визначає науку як інтерпретативну, але не пояснюючу практику, стає в мозаїчній культурі необхідним і продуктивним атрибутом самоусвідомлення наукового співтовариства. Загальнокультурна лінгвістизація виявилась відбитою не лише на методологічному рівні, але й послугувала для конструктивного вирішення проблем, що склали основу не-класичної науки. Показується, що формування теорії відносності та квантової механіки здійснювалось через критику мови класичної науки. Нове розуміння статусу експерименту і приладу в науковому пізнанні спричинило усвідомлення фундаментальної значущості мовної проблематики (Н. Бор, В. Гейзенберг), пов’язаної з принциповою констетуальністю наукового знання. В культурологічній перспективі втрати великого стилю, плюралізації культурного простору та оголення герменевтичної проблематики трансформація класичної науки в не-класичну досліджується як прояв типологічної зміни опозиційної культури культурою мозаїчною. Наукова практика описується як реакція на виклик ситуації завершеності і в ній аналізується прояв модерністської та постмодерністської стратегії відповіді на цей виклик (як стратегій центрального і розсіювання) відповідно.

Показується, що модерністська практика проявляє в теорії відносності та ранніх інтерпретаціях квантової механіки, коли проблеми класичної мови науки вирішувались через пошук центруючої метамови, яка включає попередню в якості граничного випадку. Метамовна інтенція отримала вираження в принципі відповідності, що інтерпретується як методологічне ядро модерністської науки, яке задає легітимізацію нової теорії через демонстрацію її метамовної природи. Аналізується культурна реакція на не-класичну науку як на зразкову модерністську практику центронування, що подолати попередні метанарації.

Показується, що постмодерністська стратегія в науці, що виходить з теоретичної плюральності як безумовної цінності і прямує до її укріплення й розвитку як способу більш повного пізнання дійсності, в якості свого вихідного методологічного ядра містить принцип доповняльності Н. Бора, що складає альтернативу принципу відповідності. Досліджується борівська інтерпретація його загальнокультурного значення. В якості проявів постмодерністської стратегії в науці аналізуються такі явища і концепції, як розгортання надмірних теоретичних інтерпретацій, інтерферування наукових формалізмів, колажування незбіжних парадигм в міждисциплінарних дослідженнях, теорія сильно нерівноважних систем І. Пригожина, актуалізація антропного принципу.

Показується, що відома типологізація наукової діакронії як зміни класичної, некласичної та посткласичної науки, побудована на основі методологічного аналізу (В.С. Стьопін), відповідає культурологічній інтерпретації наукової діакронії як зміни опозиційної, модерністської та постмодерністської наукової практики. Аналізується наукова текстуальність в модерністській та постмодерністській стратегіях і показується, що коли текстуальна практика модерністської науки наближається до структурних інваріантів опозиційної науки, то текстуальність постмодерністської науки – до структурних інваріантів антиномічної науки. Напруженість модерну та постмодерну в мозаїчній науці на методологічному рівні досліджується на основі аналізу дискусій Т. Куна і П. Фейєрабенда, в яких модерністській тезі про необхідність консенсусу як основи наукового співтовариства протиставляється постмодерністський принцип проліферації, що утверджує толерантність, як цінність, опозиційну консенсусу.

У висновку підведено підсумки дослідження, що проводилося, сформовано деякі перспективи подальшого розвитку теми роботи.

Основні результати дисертації опубліковані в роботах:

1. Наука і релігія: культурологічна рецепція діалогу// *Філософія і соціологічна думка*. Київ, 195, № 3-4, с. 153-163 (2,4 авт.арк.).
2. Божественна раціональність світу// *Вісник Національної академії наук України*. Київ, 1996, № 9-10, с. 53-53-67 (1,2 друк.арк., в співавторстві).
3. Наука в культурі: версія Шпенглера// *Вісник ХДУ*, 1996, ^{№385} ~~№~~ с. 35-39 (0,3 друк.арк.).
4. Наука і містицизм: Каталог. Харків, 1994, 64 с. (2,6 друк.арк., у співавторстві).
5. Витоки духовності: з історії релігійних вчень. Харків, 1995, 62 с. (2,7 друк.арк., в співавторстві).
6. Толерантность и консенсус как либеральные альтернативы// *Толерантность как международная универсалия. Материалы международной конференции*. Харьков, 1996, с.22.
7. Вольтер: истоки философии-разоблачения// *Литературное и философское наследие Вольтера и современность. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 300-летию со дня рождения /1674-1778/ выдающегося французского просветителя, писателя и философа*. Харьков, 1996, с.146-149.
8. Герменевтика и философия науки// *Знание. Культура. Власть. Тезисы выступлений на конференции молодых ученых*. Харьков, "Основа", 1993, с. 63-65.
9. Етатизм в образовании: ситуация ложного синтаксиса// *Тези доповідей науково-практичного семінару "Інформаційний простір сучасної філософської освіти*. Харків, ХДУ, 1993, с. 9-10.

Philonenko A.S. Science as subject of culturology. The dissertation thesis for the scientific degree of Candidate of Sciences (Philosophy) in speciality – 09.00.04– Philosophical Anthropology and Philosophy of Culture; Kharkov state university, Kharkov, 1996.

Contents of the thesis are reflected in the 9 published works.

The research of the problem of including science into the sphere of culturological reception is defended. The thesis elucidates the main semiotic features and semiotical mechanisms of the scientific textuality corresponding to developed european culture typology.

Филоненко Александр Семенович. Наука как предмет культурологии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук (Философия) по специальности – 09.00.04 – “Философская антропология и философия культуры”. Харьковский государственный университет, Харьков, 1996.

Основные положения диссертации отражены в 9-ти опубликованных работах.

Рассматривается проблема культурологической рецепции науки. В исследовании выявляются основные семиотические характеристики и механизмы научной текстuality, соответствующие развиваемой типологии европейской культуры.

Ключові слова: культурологія науки, структурний інваріант, антиномія, раціоналізація, мозаїчність, антиномічність, антиномічна культура, опозиційна культура, мозаїчна культура.

Підписано до друку 26.09.1996р., формат 60x84 1/16,
папір для розмножувальних апаратів, друк офсетний,
ротапринт ВД ХОУС. зам. №843, тираж 100 прим.

439970

AB 35.760

AB 35.760